

## **Les organitzacions juvenils del règim franquista durant els anys seixanta**

JOSÉ A. CAÑABATE

### **PRESENTACIÓ**

En la nostra aportació anterior centrada en el primer franquisme ja feim un exhaustiu repàs bibliogràfic, i moltes de les obres en què ens basarem en aquest article ja han estat descrites. Per tant, no serà necessari tornar a presentar un estat de la qüestió de la bibliografia. De fet, les aportacions referides a aquesta etapa són més limitades, principalment en el cas femení, per la qual cosa les combinarem amb diverses fonts. El resultat és un article no tan dens i amb molts més detalls i citacions concretes. Cal remarcar que és imprescindible conèixer la trajectòria d'aquestes organitzacions durant el primer franquisme per copsar correctament llur evolució durant aquesta etapa. Per tant, recomanem al lector llegir primer el nostre article anterior, fonamental per interpretar correctament la continuïtat i els tímids canvis duits a terme durant els anys seixanta. També cal destacar que el present article se centra en l'oferta associativa juvenil del Frente de Juventudes (FJ) i la Sección Femenina (SF), però per qüestions d'espai no inclou tot allò referit a l'àmbit universitari.<sup>1</sup>

D'altra banda, al llarg de l'article es farà referència al paper jugat per ambdues institucions a les escoles i instituts. En un primer apartat farem referència a tot el procés de debat intern dins el FJ, que va comportar la desaparició de les Falanges Juveniles de Franco (FJF). Això ens permetrà entendre el context en

1. Vegeu el fracàs del Sindicato Español Universitario (SEU), l'estructura del qual va ser aprofitada durant els anys seixanta per part d'alguns grups opositors infiltrats, i que va desaparèixer l'any 1965, a RUIZ CARNICER, M. À., *El Sindicato Español Universitario (SEU), 1939-1965*, Madrid, Siglo XXI, 1996. Vegeu també BARRERA, B., «Mujeres falangistas en la universidad franquista. La Sección Femenina del Sindicato Español Universitario (1939-1965)», *Hispania Nova*, núm. 20 (2022), p. 436-465.

què es va gestar l'Organización Juvenil Española (OJE), a la qual dedicarem el següent apartat. Tot seguit tractarem el cas femení, on es farà palesa la limitadíssima renovació en l'àmbit de les organitzacions juvenils de la SF. Posteriorment farem referència a les dificultats d'ambdues organitzacions davant els canvis socials que tenien lloc al final de la dècada, i finalment presentarem les nostres conclusions.

### ELS CANVIS DINS EL FJ I L'OBLIT DE LES FJF EN FAVOR DE L'OJE

El règim, que havia ingressat a l'ONU a finals de 1955, va confiar a la fi d'aquesta dècada la seva política econòmica als tecnòcrates, oposats a les tesis falangistes. A Espanya, i més concretament al litoral mediterrani, s'iniciava una època de prosperitat basada en el turisme. En aquest context, des de 1956, el Partit únic (FET-JONS) va haver de redefinir el seu paper dins el règim, atès que les seves expectatives de protagonisme en l'àmbit polític havien fracassat definitivament, com va confirmar la substitució del *secretario general* del Movimiento José Luis Arrese el febrer de 1957.

En qualsevol cas, en l'àmbit juvenil ja s'havia iniciat un procés de canvi un any abans, amb la substitució del *delegado nacional* del Frente de Juventudes, José Antonio Elola-Olaso —en el càrrec des de 1940— per Jesús López-Cancio Fernández (*delegado nacional* de Juventudes, perquè es va eliminar el terme *Frente*), la qual cosa va suposar un impuls cap a aquesta línia més tècnica i asèptica política. La gran aposta associativa de López-Cancio va ser l'OJE, destinada a substituir les FJF. López-Cancio, que llavors fregava els quaranta anys, va comptar amb la col·laboració d'homes més joves i principalment procedents del Sindicato Español Universitario (SEU), com Mariano Nicolás o Carlos García Mauriño, el qual va ser nomenat secretari nacional.<sup>2</sup>

José Ignacio Cruz ha consultat les actes de diverses reunions i juntes nacionals dels dirigents entre 1957 i 1959, moment en què es varen gestar els canvis que comentarem a continuació. Veurem que aquest procés no va ser fàcil i va generar intenses discussions, sobretot a l'hora de concretar els detalls del nou model de

2. CAÑABATE, J. A., *Les organitzacions juvenils del règim franquista (1937-1960)*, Palma, Documenta Balear, 2004, cap. 6.6.5, p. 188-190. García Mauriño procedia de la Diputació Provincial d'Àstúries i havia estat directiu del Col·legi Major César Carlos, de gran reputació entre el falangisme. També va comptar amb el suport de José María Mendoza, fins llavors secretari general del Servicio Nacional de Instructores, i que es va convertir en aquest nou període en inspector nacional. Això va facilitar molt l'acceptació dels nous canvis per part dels *oficiales instructores* (OI). Així mateix, s'ha de destacar el nomenament de Fernando Suárez González, primer com a cap central d'ensenyament del FJ (darrer de 1959) i després com a director de l'Instituto de la Juventud (febrer de 1962 - febrer de 1963).

política juvenil.<sup>3</sup> Cal destacar l'esforç de López-Cancio i el seu equip a l'hora de fomentar el debat i el diàleg, d'acord amb un esperit radicalment diferent del de l'etapa anterior.<sup>4</sup> Com molt encertadament va indicar Carlos García Mauriño, «el querer resolver el Frente de Juventudes lo que la Falange como Partido tiene sin resolver en el ámbito nacional sería una utopía y nos llevaría a un camino de fracasos». Per tant, conclouia: «Debemos perseguir la formación de la individualidad y que comparta nuestra ideología». També alertava contra el narcisisme polític fomentat dins les mateixes FJF. El propi López Cancio destacava que «nos satisface enormemente el decir hay 200.000 camaradas de las Falanges Juveniles [...] hay 200.000 selectos, hay 200.000 presuntos falangistas. ¡Mentira! ¡Mentira! ¡Mentira!». En un altre debat, per deixar clara la necessitat del canvi, López Cancio va definir quin havia estat el *modus operandi* del FJ:

Vas a un centro de enseñanza, solicitas del director que te nombre profesor de formación política o de educación física y que te dé en el horario de clases tantos días o tantas horas a la semana y tú con arreglo a este cuestionario y a este texto das esta clase a los chicos y después procuras pasar los más posibles a Falanges Juveniles y creas [...] un Hogar dando un sablazo al alcalde, hubo un tiempo al menos así, y sacas todos los chicos que puedes del Colegio y los llevas a una Centuria ¿no? [...] ya sabes cómo tienes que pedir los uniformes y los vistes de falangistas. Entonces a los chicos más despiertos [...] les haces Jefes de Escuadra con unas instrucciones previas y una formación más intensa y después al otro [...] le mandas a Covaleda a un Curso para Jefe de Falange y a otro [...] para Jefe de Centuria y ya tienes formada la Centuria Y esto [...] es lo que está fracasado y esto es lo que a mí me gustaba, y esto es lo que yo he vivido y esto es lo que a mí me tira del corazón, pero esto es (sic) lo que yo tengo que desprenderme [...] si quiero seguir adelante. Este es el problema.

En aquesta mateixa línia, Faustino Ramos, cap de la secció de treball, alertava de l'error del FJ, que havia concedit el títol de falangista a «muchachos de corta edad, incapaces aún de pensar por sí mismos», la qual cosa els havia enfrontat «a la gran masa de adolescentes y jóvenes», que els veien com a «privilegiados», atès que «nuestros propios encuadrados [...] se han considerado a sí

3. CRUZ, J. I., *Prietas las filas. Las Falanges Juveniles de Franco*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2012, cap. «El final de las Falanges Juveniles de Franco», on es poden consultar totes les referències concretes que anirem reproduint. Vegeu també SÁEZ MARÍN, J., *El Frente de Juventudes. Política de juventud en la España de la postguerra (1937-1960)*, Madrid, Siglo XXI, 1988, p. 223-239.

4. Al final del procés, els únics responsables de la DNJ que decidiren abandonar els seus càrrecs varen ser els ajudants nacionals de les FJF, primer Eugenio Martí Sanchiz i després Jesús Gay Ruidíaz, a més d'Àngel García del Vello, director de l'Academia José Antonio; i l'oficial instructor Luis Teigell. Vegeu els actes de protesta i tensió que varen generar aquests canvis i el poc suport institucional que va rebre López-Cancio a: CAÑABATE, J.A., *Les organitzacions juvenils del règim franquista...*, p. 190-191.

mismos elegidos, adoptando una postura desafiante». Tot això havia provocat finalment el «descrédito de la organización». A més, Ramos reblava el clau destacant que les FJF estaven «constituídas por un núcleo insuficiente y estrechamente minoritario, minoría que por serlo demasiado se acerca a la ineficacia, sin que por otra parte prive la selectividad. El balance actual arroja una gran vulgaridad [...] con notoria falta de ambición formativa y de elegancia espiritual, rutina en las actividades e inercia en los mandos, producida por la permanente improvisación en que hemos vivido y el mantenimiento de procedimientos tácticos anacrónicos e inauténticos».

José María Mendoza confirmava que «el muchacho ve en nosotros a un grupo, a un partido y hay que buscar asociaciones con finalidades muy amplias». El mateix secretari general del Movimiento, José Solís Ruiz, animava els dirigents a «tirar del bisturí», encara que deixava clars els límits: «Si fuese la unidad de la patria, o si fuese toda nuestra concepción doctrinal, naturalmente que tendríamos por narices, por la fuerza, que mantenernos». En aquest sentit, López Cancio va deixar clar que l'enquadrament militar, el model de «milicias políticas en uniformidad y en terminología» que s'havia imposat dins les FJF, ja no era adequat en aquells moments. També alertava de l'aïllament de les FJF, que a moltes províncies es nodrien gairebé exclusivament dels aprenents dels centres de treball. El mateix secretari general destacava que «no somos ni podemos ser una Falange de aprendices solo. Tenemos que ser una Falange de aprendices, pero también [...] de posibles médicos, de posibles ingenieros [...] de labradores. Tenemos que llegar a todos». En aquest sentit, explicava: «De Barcelona vengo, como sabéis, y en Barcelona ya sabéis van a tener muy pronto 20, 30, 40 mil chicos, esos dichosos "Mignon de Montanya" [sic], mientras nosotros vamos restringiendo y vamos teniendo cada vez menos chicos en nuestros campamentos. Esto no es posible, y hay que analizar por qué».

Cruz recorda que durant aquells anys l'escoltisme estava sòlidament arrelat a moltes localitats de Barcelona, Madrid, València, Girona o Guipúscoa; amb un creixement constant sota el paraigua de l'Església i amb la constitució de delegacions diocesanes d'escoltisme. Davant d'aquesta situació, López-Cancio insistia a «buscar soluciones que hagan más eficaz nuestra Obra». García Mauriño destacava que, ben enfora de l'elitisme i la rigidesa del model i les pràctiques paramilitars de les FJF, s'havia d'apostar per la flexibilitat i no presentar «carácter de exclusiva». De fet, el mateix director de l'Academia José Antonio advertia de l'error d'emmarcar prematurament els joves dins una opció política, atès que «era rechazado por los padres». López-Cancio volia una opció «sugestiva por juvenil [...], asequible por desposeerla de violencias» i sense atorgar «ninguna patente de exclusivismo como cauce de selección política», sota la idea de cercar «el entretenimiento de los ocios...en el orden científico, cultural, deportivo, turístico [...]

Buscando el normal desarrollo de los jóvenes y poniendo a su alcance los medios necesarios para que su vocación, tanto en el orden profesional como en los restantes pueda desarrollarse libremente».

El mateix José Solís va deixar ben clar que s'havia de deixar definitivament de banda la *revolución pendiente*, amb tota la frustració que hi havia generat: «No es posible que a los chicos les hablemos de cosas negativas [...] de lo que no se ha hecho». En canvi, calia «meterle inquietudes, pero inquietudes agradables y simpáticas, no amargar a los chicos». Quant a la formació política, López-Cancio apostava perquè fos molt exclusiva: «el mando [...] si es inteligente podrá obtener: primero una selección de estos hombres», per tal d'«ir sacándose las adhesiones posterior [sic] para la formación intensa de individualidades». En resum, s'abandonava el programa de formació política amb caràcter col·lectiu, i el protagonisme de les unitats d'enquadrament (des de l'*escuadra* fins a la *centuria*) desapareixia. També es rebaixava el pes dels caps de centúria, element fonamental de l'autodirecció a imitació de les *hitlerjugend* del nazisme. La consigna era deixar de banda «cuanto artificial ha venido teniendo la Centuria sin unidad ni afinidad de vínculos superiores a la espontánea adhesión a la figura de un jefe».

Després de molts de debats entre els dirigents, López-Cancio va deixar clar que «el Frente de Juventudes [...] es cualquier cosa menos un partido político de niños, ni aun de jóvenes». Per tant, la missió dels comandaments havia de ser dotar els afiliats «de un modo paulatino y simultáneo de una visión política abriendo su espíritu, fecundando su pensamiento, que facultativamente les lleve al cumplir los 21 años a las filas del Movimiento». A més, també va deixar clar que «la formación política, la iniciativa política, la transmisión de las consignas vivas del Movimiento, hemos de conseguir las no tanto a través del discurso como de la actividad intencionalmente orientada». En aquest sentit, destacava que «la influencia política sobre la masa juvenil ha de ser en nosotros de imperceptible intención si quiere ser eficaz. En cuanto aparezca nuestra tarea cargada de segundas intenciones y convirtamos nuestro diálogo en inmediata ocasión propagandística, nos desacreditaremos irremisiblemente ante aquellos a quienes pretendemos atraer».

A mesura que se celebraven les diverses juntes i reunions es feia més evident que tant les FJF com les tasques de proselitisme i agitació política promogudes des de les mateixes centúries estaven condemnades a l'oblit. En aquest sentit, els caps de centúria, arquetips de l'ideal falangista, ja no havien d'assumir el pes en la captació de nous afiliats; se n'havien de cuidar els dirigents adults, que a més havien de fugir de la politització. A més, les FJF havien de seguir les instruccions d'altres departaments a l'hora de realitzar activitats, i havien de perdre tot el seu pes dins l'organigrama de la DNJ. Molt gràficament, Sáez Marín destaca que varen ser «los propios Oficiales Instructores quienes dieran el tiro de gracia a una organización

que, si por una parte se derrumbaba sola de muerte natural, por otra, escapaba peligrosamente a su control».<sup>5</sup>

La DNJ va confirmar la necessitat del canvi mitjançant diversos estudis. En la primera enquesta estatal sobre els pressupostos mentals de la joventut espanyola, es va fer palès que les FJF capitalitzaven el 61 % dels abandonaments d'associacions per part dels homes de 16 a 20 anys enquestats. A més, només el 16 % dels integrants d'associacions pertanyien a les FJF. Els resultats de l'enquesta varen donar suport a la reforma dels continguts d'història, fins llavors caracteritzats per un plantejament acientífic i partidista, tot aprofundint en la formació cívica. En definitiva, es pretenia en aquesta nova etapa crear ciutadans fidels al règim, encara que evitant el radicalisme falangista. A més a més, la DNJ va crear l'Editorial Doncel, que va capitalitzar l'edició dels llibres de text de Formación del Espíritu Nacional (FEN), i que també va ampliar significativament l'oferta de lectura juvenil, tant des de la vessant de la narrativa com de la dels textos tècnics, molts d'ells relacionats amb l'aire lliure i amb l'esport.<sup>6</sup>

En línia amb aquests canvis, des de 1958 la revista *Mandos*, amb lliçons i pràctiques preparades perquè els *oficiales instructores* (OI) les duguessin a terme mecànicament, va ser substituïda per *Cuadernos de Orientación*, amb més nivell acadèmic i un plantejament molt més obert.<sup>7</sup> A més, a partir de 1959 es varen editar llibres de FEN redactats per autors vinculats al règim que comptaven amb prestigi, com ara Enrique Quintana, Juan Velarde Fuertes, Gonzalo Torrente Ballester, Manuel Fraga o Torcuato Fernández Miranda.<sup>8</sup> En general es varen suprimir quasi totes les referències a la Guerra Civil i es varen incorporar textos i reflexions sobre la convivència i l'organització i l'estructura de l'Estat espanyol. A més, es va deixar d'insistir a promocionar tot allò vinculat a l'organització juvenil del règim, i el to falangista es va rebaixar notablement en favor d'un to més franquista, on es destacaven les bondats de la democràcia orgànica.

Cruz Orozco destaca que amb aquesta reforma es va passar d'un model d'intervenció educativa excessivament reduccionista, que agrupava tot l'alumnat de primària i ensenyaments mitjans en tres graus, a un en què cada curs de batxillerat i formació professional va comptar amb el seu propi programa i el seu llibre de text perfectament diferenciat. Això va permetre establir un sistema de treball homogeni, atès que els manuals comptaven amb contingut més que suficient per

5. SÁEZ MARÍN, J., *El Frente de Juventudes...*, p. 151.

6. CAÑABATE, J.A., *Las organizaciones juveniles del régimen franquista...*, p. 188.

7. SÁEZ MARÍN, J., *El Frente de Juventudes...*, p. 224. L'autor hi comenta les pors i les queixes de diversos OI davant aquests canvis.

8. CRUZ OROZCO, J. I., *El yunque azul. Frente de Juventudes y sistema educativo. Razones de un fracaso*, Madrid, Alianza Editorial, 2001, p. 199 s.

ocupar totes les classes del curs. D'aquesta manera els llibres es varen convertir en punts quasi únics per a l'activitat didàctica, i varen facilitar que aquesta nova orientació de la FEN es difongués entre els OI. Tot i això, alguns dels llibres eren excessivament tècnics i difícilment comprensibles per a l'alumnat al qual anaven dirigits. Cruz destaca que l'objectiu que va centrar tota l'atenció va ser la modificació dels continguts de la matèria, i en menor grau, la modernització de les tècniques didàctiques amb què s'impartia. A més, el professorat no va rebre formació específica per implementar amb èxit aquest nou enfocament.

Quant als aspectes externs, es varen eliminar els actes d'hissar i arriar banderes i les consignes als instituts i es va dur a terme una inajornable actualització de continguts a l'Academia José Antonio, creada el 1941, i on es mantenia l'ambient militarista dels seus inicis.<sup>9</sup> D'altra banda, les limitacions pressupostàries del FJ provocaren que es limitàs a nou-cents el nombre d'OI a tot Espanya. Això suposà que el fet d'aprovar els estudis en l'acadèmia no implicàs necessàriament una plaça com a OI, sinó que aquesta anava lligada a les progressives jubilacions dels OI en actiu. En conseqüència, es va establir la titulació de mestre instructor, un títol sense les connotacions militars de l'oficial instructor. S'hi habilitaren dues especialitats, la d'educació física i la de mestre, amb la possibilitat d'optar posteriorment a una llicenciatura de Pedagogia.

Finalment, com ja hem destacat en l'article referit al primer franquisme, el professorat havia de comptar amb la titulació d'instructor elemental per poder exercir la seva tasca docent. Per obtenir el títol era un requisit obligatori l'assistència a un campament, però fins aquell moment hi havien mancat recursos i coordinació entre les diverses delegacions provincials.<sup>10</sup> En conseqüència, la DNJ va centralitzar aquests campaments a partir de 1962, tot organitzant torns interprovincials amb millors instal·lacions i organització. Tanmateix, molts estudiants hi assistien sense cap motivació i manifestaven la seva frustració per haver de pagar una part important de la despesa, ateses les limitacions econòmiques de la DNJ.

Per altra banda, la DNJ va establir com a objectius d'aquests campaments: a) completar la capacitació professional en formació politicosocial i educació física amb sentit preferentment pràctic; b) procurar experiències vàlides per a la formació social dels futurs mestres; c) afavorir la incorporació de l'alumnat a la tasca

9. José Ignacio Fernández Delgado, que va ser cap central de l'OJE durant els darrers anys del règim i també amb posterioritat, llavors n'era un alumne, i recorda que l'any 1955 encara s'entrava a les diverses dependències de l'acadèmia saludant amb el braç en alt i un cop de tacó. Vegeu les entrevistes de Fernández Delgado i de López-Cancio a CAÑABATE VECINA, J. A., «Les organitzacions juvenils del règim franquista: 1937-1960». Tesi doctoral presentada a la UIB (2002).

10. CRUZ OROZCO, J. I., *El yunque azul...*, p. 132. Seguim les seves aportacions en referència a aquests campaments.

docent de la DNJ; i d) actuar sobre els elements més valuosos per a la seva utilització com a dirigents locals juvenils. Observam, en definitiva, que en paral·lel al que estam observant amb l'organització juvenil, es varen millorar procediments, organització i oferta, però es varen mantenir els mateixos objectius que a l'etapa anterior.

Finalment, en línia amb aquest progressiu aperturisme, l'any 1961 el règim va distingir diversos tipus d'associacions: les «pròpies» —com ara l'OJE— i «d'altres», les quals es dividien en «filials», «col·laboradores» i «la resta». S'ha de destacar l'acceptació de l'existència d'aquestes darreres per part del règim, encara que era el Ministeri de Governació el que, òbviament amb criteris molt restrictius, les legalitzava.

### LA CREACIÓ DE L'ORGANIZACIÓN JUVENIL ESPAÑOLA (OJE)

L'OJE es va constituir el 18 de juliol de 1960 com un «movimiento fundado para la hermandad y entrenamiento de los jóvenes que deseen hacer de su vida un permanente acto de servicio a la justicia y a la Patria, dentro del espíritu cristiano de nuestros mayores».<sup>11</sup> Per una banda, la idea de «servei», tot i que molt arrelada al falangisme, substitueix l'esperit de «milícia», més vinculat a la postguerra. D'altra banda, es parla d'esperit cristià, però del de «nuestros mayores», en un clar gir conservador.

La ja esmentada idea de servei es destacava en el lema d'OJE: «Vale quien sirve». Els seus principis generals estaven sintetitzats en la Promesa, que es renovava tots els anys.<sup>12</sup> El Pla de Formació de l'OJE confirma que es va mantenir l'esperit de l'etapa anterior: «De modo intuitivo [...] puede verse que el contenido de la Promesa no es otro que una transcripción del espíritu que informa a los puntos

11. CAÑABATE, J. A., *Les organitzacions juvenils a les Balears (segles XIX i XX)*, Palma, Documenta Balear, 2001, p. 37-40. Vegeu també CAÑABATE, J. A., *Les organitzacions juvenils del règim franquista...*, p. 188-199.

12. «Prometo: Amar a Dios y levantar sobre este amor todos mis pensamientos y acciones. Servir a mi Patria y procurar la unidad entre sus tierras y entre sus hombres. Hacer de mi vida, con alegría y humildad, un acto permanente de servicio. Sentir la responsabilidad de ser español, dentro de la necesaria comunidad de los pueblos. Recordar que el estudio y el trabajo constituyen mi aportación personal a la empresa común. Vivir en hermandad con mis camaradas y ser sobrio en el uso de mis derechos y generoso en el cumplimiento de mis deberes. Defender la justicia y luchar por imponerla, aunque su triunfo signifique un mayor sacrificio para mí. Afirmer la libertad en cada hombre, sometiendo la mía al imperio de la norma justa y al respeto de mis superiores. Mantener dignamente mi condición de joven y aceptar con gratitud la enseñanza de los mayores. Honrar con la lealtad de mi conducta la memoria de todos los que ofrecieron su vida por una España mejor. Perseverar y conservar frescas en mi memoria, cada mañana, las anteriores afirmaciones, para sentirme activo en el seno de la Organización Juvenil Española.»

básicos fundamentales y permanentes del Nacionalesindicalismo». De fet, reconeix que «no nos importa de dónde procede el chico cuando llega a la OJE; lo que importa, y mucho, es que tengamos la habilidad [...] para hacer que [...] cuando salga de nuestras filas, sea falangista. ¿Y cómo será falangista? Cuando en su forma de pensar y en su forma de ser se comporte como tal».<sup>13</sup> En definitiva, tot i que es pretenia crear falangistes, no es feia esment ni de la revolució nacionalsindicalista ni del protagonisme juvenil.

Manuel Parra Celaya ha estudiat a fons el ja citat aquest Pla de Formació, i destaca que el mètode formatiu de l'organització s'havia de basar en quatre elements.<sup>14</sup> L'acció (l'OJE ha d'oferir als seus afiliats «una sociedad a su medida», per a l'exercici de les virtuts de convivència, tot i que també s'ha de projectar socialment, mitjançant serveis a la comunitat); l'observació de la realitat social; la crítica «honesta, constructiva y razonada»; i les exposicions teòriques, «que incrementen las ideas y hagan tomar conciencia de los hábitos y virtudes». Els continguts sobre els quals s'havien de basar aquestes exposicions eren: per als *flechas*, anècdotes de la Història d'Espanya, «para destacar las principales virtudes del pueblo español», i punts de la Promesa a través d'exemples pràctics; per als *arqueros*, «presupuestos de orden social y normas de convivencia, estilo y moral», a més de la Promesa, amb més profunditat; i per als *cadetes*, coneixements sobre institucions de l'Estat, societat internacional i nacionalsindicalisme, a més de directrius polítiques i socials.

Parra concreta aquestes directrius reproduint el temari d'un curs per a caps de centúria i grup impartit l'any 1967, i el sintetitza així: valoració personalista, enfront de l'individualisme i col·lectivisme; família, municipi i sindicat com a unitats naturals; plantejaments orteguians i *joseantonianos* de Pàtria; crítica del liberalisme i del socialisme i valor del nacionalsindicalisme com a síntesi; desenvolupament de la Promesa «como modo de ser» i missatge de José Antonio. També recull algunes consignes incloses a la cartilla d'activitats dels afiliats, com ara «No eres tú solo», «Eres parte de España», «Miente quien dice amar a Dios y no ama a su prójimo», «Nuestro tiempo exige justicia social», «La unidad de España es varia y plural», etc. L'autor compara aquestes consignes amb les dels anys cinquanta, i conclou que hi ha diferències —com ara la desaparició del

13. «La OJE intenta ser un gran movimiento de juventudes al servicio de la radical transformación humana y social que España precisa [...] para la sugestiva tarea de edificar un orden social más entero, más libre, más justo [...] La OJE cumplirá su objetivo final en la medida en que prepare hombres capacitados para la transformación del entorno social». Vegeu *Plan de Formación de la OJE*, Madrid, OJE, 1964, p. 20 i 9-10.

14. PARRA CELAYA, M., *Juventudes de vida española. El Frente de Juventudes. Historia de un proyecto pedagógico*, Madrid, San Fernando, 2001, p. 198-200.

missatge revolucionari, l'atenuació de la càrrega emocional o de l'impuls de l'acció política—, però també semblances relatives al contingut de fons: home, justícia i Espanya. També, sobre la base de testimonis de diversos afiliats, destaca que «el carácter más o menos “azul” de la entidad dependerá de los mandos concretos, advirtiéndose la insuficiencia de criterios y la ausencia de una línea única».

Quant als comandaments, l'OJE va descartar el comandament de grans unitats a l'estil militar, amb la idea d'explicar les ordres com a sistema més profitós. En qualsevol cas, es va mantenir la mateixa filosofia de l'etapa anterior, la supeditació a l'educació i un elevat nivell d'autoexigència. El *mando* havia de «saber despertar en los afiliados intereses trascendentes y superiores [...] ha de aprender a proponerles metas de misión y servicio [...] ayudarles a ser hombres de conciencia».<sup>15</sup>

En relació amb els aspectes externs, es varen produir canvis en l'uniforme. Les FJF havien portat el clàssic uniforme falangista: boina vermella, braçalet, camisa blava i l'emblema de FET-JONS. En canvi, fins als disset anys, els afiliats a l'OJE portaven un uniforme sense aquesta càrrega política: els *flechas* (10-13 anys) i els *arqueros* (14-16 anys) portaven boina blava i camisa beix. Els *cadetes* sí que duïen la boina vermella i la camisa blava. Tot i això, només aquells que voluntàriament es declaraven militants juvenils del Movimiento duïen l'emblema del jou i el feix de fletxes a la butxaca esquerra de la camisa. D'altra banda, Sáez destaca que els textos teòrics i metodològics elaborats pel FJ es varen mantenir en aquesta nova etapa, encara que amb petits canvis terminològics.<sup>16</sup> A més, tot i que el cançoner de l'OJE s'amplià amb cançons d'animació i de foc de campament, es varen mantenir les cançons que havien marcat l'etapa anterior, com «Prietas las filas», «Montañas nevadas», «Cubre tu pecho de azul español» i «Gibraltar».<sup>17</sup> Parra confirma aquesta continuïtat, i considera que els temes predominants en les cançons d'aquesta nova etapa són: estil, personalitat, pàtria, joventut, camí i desànim, amb l'aparició de cançons ja sense ritme militar, més semblant al ritme de les cançons escoltes. També destaca que es va mantenir el mateix cicle d'activitats que les FJF, amb competicions esportives, viatges, campaments, etc., encara que se'n va ampliar la gamma.<sup>18</sup>

En aquest sentit, si fullejam diversos informes de la DNJ confirmarem que l'OJE oferia una amplíssima gamma d'activitats. Es realitzaven cursos de caps i

15. Apunts d'un curs citats per PARRA CELAYA, M., *Juventudes de vida española...*, p. 232.

16. SÁEZ MARÍN, J., *El Frente de Juventudes...*, p. 356.

17. CAÑABATE, J. A., *Las organizaciones juveniles del régimen franquista...*, p. 195. Vegeu també un interessant estudi: MERINO, C. F. S., «Huellas del nacionalsocialismo alemán en el cancionero de la OJE», *Scrittura e conflitto: Actas del XXI Congreso Aispi= Atti del XXII Convegno Aispi: Catania-Ragusa 16-18 mayo*, Associazione Ispanisti Italiani, AISPI, 2006, p. 289-302.

18. PARRA CELAYA, M., *Juventudes de vida española...*, cap. VIII.

especialistes, intercanvis amb altres països, competicions esportives, activitats d'aire lliure i espeleologia, seminaris, una universitat d'estiu, aeromodelisme, activitats nàutiques, arqueologia, pintura, etc. Al cap i a la fi, la DNJ apostava per una imatge de l'OJE molt semblant a la d'una entitat escolta. De fet, va intensificar els seus contactes amb l'Oficina Internacional Scout amb l'objectiu d'integrar-s'hi.<sup>19</sup>

Tanmateix, l'OJE va seguir impulsant activitats com actes commemoratius, desfilades, etc. A tall d'exemple, el primer d'octubre de 1961, l'OJE va participar en un homenatge al general Franco a Burgos. S'hi concentraren cinc mil afiliats, i dos mils d'ells varen participar —juntament amb vuit mil soldats— en una desfilada. A més d'aquesta celebració del *Día del Caudillo*, l'OJE commemorava el *Día de la Unidad* (18 de juliol), el *Día de la Hispanidad* (12 d'octubre), el *Día del Dolor* (20 de novembre) i d'altres com els dies de l'estudiant, de la cultura, del treball, del camp,... i així fins a un total de disset commemoracions. D'altra banda, les diverses delegacions organitzaven actes commemoratius de batalles de la Guerra Civil pròpies de la província corresponent. Així, a Mallorca l'OJE participava en la commemoració de «la victoria sobre las huestes rojas desembarcadas» el setembre de 1936 a Porto Cristo. Alguns afiliats feien part de la guàrdia d'honor i dipositaven una corona de llorer.<sup>20</sup> A més, hi hem d'afegir els actes d'adhesió esporàdics. Per exemple, el 28 d'abril de 1963 dues esquadres de l'OJE participaren en l'homenatge a la División Azul celebrat a Santa Eugènia.<sup>21</sup>

Aquesta utilització dels afiliats de l'OJE com a massa ensinistrada a l'estil militar era tan quotidiana que la Jefatura Central va haver de dictar l'any 1964 unes «Normas sobre la participación de los afiliados a la OJE en actos políticos o concentraciones provinciales». En el segon punt s'indicava que «ninguna Delegación Provincial de Juventudes presentará a unidades de la OJE en actos o concentraciones sin previa autorización de la Jefatura Central». Així i tot, en una data tan tardana com el 1974 la DNJ va enviar a la delegació provincial balear una fotocòpia d'aquesta instrucció, tot recordant-li que «siendo una Instrucción firmada por el Delegado Nacional de la Juventud te obliga a su exacto cumplimiento por encima de otras órdenes que por conducto diferente te puedan llegar».<sup>22</sup>

19. CERDÀ MARTÍN, M., «Apunts sobre escoltisme: una experiència d'associacionisme juvenil», a *El moviment associatiu a les Balears, XIX Jornades d'Estudis d'Història Local*, Palma, Institut d'Estudis Balearics, 2001, p. 177.

20. Vegeu Setmanari *Arriba*, editat a Manacor, 14 de setembre de 1963, p. 1.

21. Portaven una pancarta amb aquest poema: «Por las estepas de armiño / desfilan los falangistas... ¡Sus tumbas, acaso ignoradas, / no tienen encima la cruz! / ¡¡Quizás, joven camarada, / un día, la puedas poder tú!!». Vegeu *Lealtad. Boletín de información de la Guardia de Franco*, núm. 91 (maig de 1963), p. 35.

22. CAÑABATE, J. A., *Les organitzacions juvenils del règim franquista...*, p. 197.

De bon principi, els afiliats de l'OJE podien ingressar quan complien disset anys dins les FJF. Tanmateix, i tot i que no es va publicar una directriu ordenant la seva desaparició, entorn al 1963 les FJF varen desaparèixer definitivament, de manera que l'afiliació a l'OJE es va allargar fins als 21 anys. L'*ayudante nacional para las FJF* va passar a ser *jefe central de la OJE*, i els ajudants provincials de les FJF varen ser nomenats caps provincials de l'OJE. Aquest primer cap central de l'OJE, Ignacio García López, es caracteritzava pel seu tarannà poc dogmàtic i gaudia d'experiència dins el FJ. En resum, personalitzava el compromís que l'organització havia de mantenir amb el passat, tot evitant els conflictes que acompanyaren les FJF durant la seva darrera etapa.<sup>23</sup>

A tall d'exemple, una *centuria* denunciava «la traición en el seno de la Organización Juvenil, con un abandono sistemático de todo lo que ha sido la razón y esencia del Frente de Juventudes. El Estilo severo, pero ardiente y juvenil, y la formación y militancia en el falangismo», la qual cosa provocava que «muchos Mandos pierdan su radicalidad revolucionaria [...] quedando su tarea [...] a [sic] unos meros directores de un programa técnico». L'OJE és titllada d'«insípida y castrada». També es fa referència a la rebaixa de la càrrega política de la formació: «Hace cinco años se daba [sic] [...] las asignaturas políticas, Doctrina del N-S, Historia de la Falange, Historia de las Ideas Políticas y Economía Política; hace dos años se daba una clase semanal: este año sólo una cada dos semanas y se pretende quitar el grito de ¡ARRIBA ESPAÑA!». <sup>24</sup>

En aquesta primera etapa, el nombre d'afiliats a l'OJE va suposar un increment respecte a les FJF, que durant la seva darrera etapa registraren entre vuitanta mil i noranta mil joves. En canvi, el 1960 l'OJE integrava 132.425 afiliats, i el 1964 comptava amb 155.634 afiliats. A més, mantenia prop de quinze mil equips esportius.<sup>25</sup> Tanmateix, aquestes xifres fan referència al nombre de fitxes dels afiliats, però això no implica que tots es trobassin en actiu. A tall d'exemple, a les Illes,

23. Havia estat anteriorment secretari general del SEU i director del Col·legi Major José Antonio de Madrid, a més de participar en la implantació de col·legis menors del FJ, els quals albergaven estudiants d'ensenyament mitjà. En paraules de López-Cancio, es tractava «de permanecer, quemando la caída hojarasca [...] pisar la misma tierra y buscar la misma polar, pero con una canción recién estrenada en los labios [...] Cambiar para reafirmarnos en el gran mensaje esencial de José Antonio». Vegeu també el discurs d'un *cadete* davant Franco en la presentació oficial de l'organització. López-Cancio va ser substituït l'any 1963 per Eugenio López López, que va mantenir una línia continuista, i que a la vegada va ser substituït l'any 1968 per Baldomero Palomares, que va intentar tornar a plantejaments més regressius. Tanmateix, no va tenir temps, perquè el va rellevar a l'inici de 1970 Gabriel Cisneros, molt més en línia amb el tarannà de López-Cancio. CAÑABATE, J. A., *Les organitzacions juvenils del règim franquista...*, p. 192-193 i 198.

24. Vegeu aquest i altres exemples a CAÑABATE, J. A., *Les organitzacions juvenils del règim franquista...*, p. 194.

25. CAÑABATE, J. A., *Les organitzacions juvenils del règim franquista...*, p. 196.

l'OJE afirmava que acollia una mitjana de dos mil afiliats en les 38 delegacions locals de joventut que funcionaven durant aquesta dècada. Majoritàriament tenien menys de catorze anys, i més d'un 50 % eren residents a Palma. Tanmateix, mai no assistiren més de cinc-cents afiliats al Dia de la Promesa, que coincidia amb el *Día de San Fernando*, en què renovaven llur compromís.<sup>26</sup>

De fet, moltíssims nins i joves aprofitarien la infraestructura de l'OJE per realitzar activitats concretes, sobretot esportives, sense gaires connotacions ideològiques. Molinero i Ysàs destaquen que a Catalunya l'OJE només va aconseguir projecció pública per l'organització d'activitats esportives.<sup>27</sup> En aquest sentit, des de 1963 es varen realitzar anualment els Juegos Deportivos Nacionales de la OJE. La possibilitat de classificar-se i poder viatjar de franc a altres indrets d'Espanya per competir va ser òbviament molt atractiva. A tall d'exemple, als IV Jocs de l'OJE varen participar 86.476 afiliats.<sup>28</sup> A més, a través de molts de cursos i activitats els afiliats aconseguien titulacions convalidades per les federacions esportives a preus molt baixos. Així, un jove podia aconseguir en quinze o trenta dies el títol de bussejador de primera a tercera categoria; el de guia-espeleòleg; el de primers auxilis, etc. Les activitats esportives es complementaven amb algunes de caire cultural, com l'elaboració de periòdics juvenils, cine-club o concursos literaris i de pintura.

Per altra banda, l'OJE també va ampliar l'oferta de campaments a preu molt assequible.<sup>29</sup> L'estiu de 1960, 1.200 nins i joves varen assistir a campaments organitzats per la delegació provincial de joventut de les Illes. Si analitzam les activitats que es duïen a terme, podem confirmar que la continuïtat amb l'època anterior era evident. Primer bloc, formació religiosa; amb una màxima diària (5 minuts) davant la *Cruz de los Caídos* i una xerrada (20 minuts) en dies alterns sobre l'organització jeràrquica i social de l'Església.<sup>30</sup> Segon, educació física, tres hores diàries. Tercer, formació política; amb una consigna diària i una xerrada (20 minuts) centrada en la

26. CAÑABATE, J. A., *Les organitzacions juvenils a les Balears...*, p. 38.

27. MOLINERO, C.; YSÀS, P., «El fracàs de l'obra predilecta del Règim», a UCÉLAY-DA CAL, Enric (dir.), *La joventut a Catalunya al segle XX. Materials per a una Història*, tom 1, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1987, p. 376.

28. DELEGACIÓN NACIONAL DE JUVENTUDES, *Informe de las principales actividades*, Madrid, DNJ, 1967, p. 42.

29. A la campanya de campaments de 1961, la DNJ subvencionava els torns destinats a afiliats de l'OJE amb 250 pessetes per acampat, i els d'iniciació amb 175 pessetes (hi anaven nins no afiliats i el principal objectiu era la captació per a l'OJE). No se subvencionaven torns de col·legis, ordes religiosos, etc. Vegeu «Instrucción Técnica 1877», *Boletín informativo del Frente de Juventudes*, núm. 56 (juny de 1961), p. 34-48.

30. Cal afegir activitats diàries voluntàries, com una missa a primera hora del matí o que les esquadres resassin el rosari abans de dormir. Generalment, a cada campament de dos-cents acampats hi havia un sacerdot, ajudat per entre dos i quatre seminaristes. CAÑABATE, J. A., *Les organitzacions juvenils del règim franquista...*, p. 195.

Promesa (per a *flechas* i *arqueros*) o el nacionalsindicalisme (per a *cadetes*). Quart, activitats culturals: cançons (30 minuts) i treballs manuals (60 minuts). Cinquè, educació premilitar: jocs premilitars, instrucció bàsica, xerrades sobre les virtuts militars o tir amb carabina (exclusiu dels *cadetes*). I sisè, activitats d'aire lliure (orientació, marxes, primers auxilis, etc.). Aquestes mateixes activitats, encara que amb petits canvis i un ritme menys intens, també es realitzaven als torns d'iniciació.

En definitiva, tot i que es varen mantenir les activitats i les consignes polítiques i religioses, ocupaven menys temps que en etapes anteriors. Quant a la metodologia a seguir als campaments, la DNJ insistia en la importància de fomentar l'autonomia de les esquadres (grups bàsics, de quatre a nou afiliats), «permitiendo la participación progresiva de los afiliados en la preparación y realización de las actividades». En referència als dirigents, es destacava que la seva funció havia de ser sempre orientar i suggerir, tot seguint el mètode «que se viene llamando de “educación activa”, esto es, de dar cabida constante y activa al muchacho en su propia educación».<sup>31</sup>

Tanmateix, la imatge externa de les activitats, molt lligada als valors militars, es va mantenir. La revista *Drach*, editada per l'OJE de les Illes, descrivia així a finals de 1963 una marxa de les centúries: «Firmes, recias, marciales, al aire de los guiones, van nuestras centurias por los amplios caminos de la nueva España, de la España del progreso, del desarrollo, de la España de Franco. Hay algo más que aire de marcialidad de esta formación, hay el [sic] sello de un estilo impecable».<sup>32</sup>

Cal recordar que, al cap i a la fi, tot i els progressius canvis en la formació dels instructors a l'Academia José Antonio, els coordinadors de les activitats eren majoritàriament els mateixos OI de l'època anterior.<sup>33</sup> En aquest sentit, mitjançant el Decret ordenador de 1961, la DNJ va seguir fent-se càrrec tant de l'educació cívica i política com de l'educació física dels espanyols menors de vint-i-un anys. En definitiva, tot i la ja esmentada actualització de l'Academia José Antonio, el dia a dia dels OI es va mantenir inalterable. De la mateixa manera, les unitats de l'OJE continuaren ubicades als *hogares*, on es reunien, disposaven de jocs de taula, tennis taula i de vegades una petita biblioteca. I, com en l'etapa anterior, aquests centres es nodrien de joves captats pels OI als instituts o centres de treball on feien

31. Vegeu respectivament «Instrucción Técnica núm. general 1798», *Boletín informativo del Frente de Juventudes*, núm. 44 (juny de 1960), p. 60-61; i DELEGACIÓN NACIONAL DE JUVENTUDES, *Temarios y guiones para los cursos de instructores elementales en régimen de campamentos interprovinciales*, Madrid, Minerva, 1964, p. 130.

32. *Drach*, núm. 29 (octubre-desembre 1963).

33. A les Illes es repartien així: tretze o catorze a Mallorca i un delegat insular a Menorca i un altre a Eivissa, cadascun d'ells ajudat per dos oficials instructors. Vegeu *Boletín informativo del Frente de Juventudes*, núm. 63 (març 1962), p. 11-12. Vegeu l'apartat dedicat als OI a PARRA CELAYA, M., *Juventudes de vida española*, p. 237-245.

feina. En el cas de Mallorca, OI com Joan Bonet o Francesc Homar, amb gran predicament entre els joves d'aquells anys, són recordats per la seva promoció de l'esport i, en conseqüència, pel seu èxit quant a la captació de nous afiliats de l'OJE; com era el cas del Círculo Oasis, integrat principalment per joves de l'Institut Ramon Llull, tots ells alumnes de Bonet.

Les delegacions provincials de joventut també captaven joves als campaments i a les jornades juvenils, en què es duïen a terme durant un cap de setmana multitud d'activitats i exhibicions (*tirolines*, aeromodelisme, teatre...) en una localitat. Així mateix, l'OJE va fer palès el seu esperit de servei participant en diverses campanyes cíviques. En el cas de Mallorca es varen dur a terme algunes com «Un juguete para una sonrisa», «Pro Santa María la Mayor» o «Mantenga limpio el campo». De fet, des de 1964, cada delegació provincial havia de convocar com a mínim dues missions juvenils anuals, en què havien de participar principalment els afiliats de l'OJE.<sup>34</sup>

### LES JOVENTUTS DE LA SECCIÓN FEMENINA (SF)

La direcció central de la SF no va experimentar una renovació generacional tan significativa com la produïda dins el FJ. De fet, la delegada nacional, Pilar Primo de Rivera, s'hi mantindria al capdavant durant tot el règim. Josep Clarà destaca que la repercussió dels canvis produïts en el sistema d'ensenyament es pot constatar en els programes de l'assignatura de Formación del Espíritu Nacional (FEN). Així, compara els qüestionaris de les escoles de magisteri, redactats per al pla de 1950, en què l'ideari doctrinari falangista era exclusiu, i els llibres de l'Editorial Doncel, que els substituïren a començaments dels anys seixanta, on el panorama era més obert, sempre dins de les limitacions del sistema. En canvi, Clarà posa en relleu que no pot dir-se el mateix dels textos de la SF, que insistien encara amb les velles fórmules *joseantonianas*.<sup>35</sup>

En qualsevol cas, des dels anys seixanta la SF opta per un plantejament més recreatiu, per tal d'arribar al conjunt de nines i joves; a diferència de l'etapa anterior, caracteritzada per l'atenció prioritària per les afiliacions, amb un fort adoctrinament a les activitats.<sup>36</sup> Les *casas de flechas* passaren a ser *círculos de juventudes*,

34. *Memoria XXV Aniversario del Frente de Juventudes en Baleares* (Arxiu del Regne de Mallorca, MOV 45) i «Orden General núm. 47», *Boletín de la Delegación Nacional de Juventudes*, núm. 88 (abril 1964), p. 7.

35. CLARÀ, J., *La Falange y el Movimiento a Girona (1935-1977)*, Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona, 1999, p. 20-21.

36. AGULLÓ DÍAZ, C., «Entre la retòrica i la realitat: Juventudes de la Sección Femenina. València (1945-1975)», *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, núm. 7 (2004), p. 264.

en línia amb el cas masculí. A més, es recomanava dedicar com a màxim quinze minuts a la formació política o religiosa —amb confecció de murals, concurs de preguntes, etc.—, i dedicar la majoria del temps a activitats recreatives, com ara biblioteques, jocs de taula, cinema, etc., per tal d'arribar a una influència més subtil en l'àmbit ideològic. En qualsevol cas, com hem vist en el cas de l'OJE, se seguia mantenint un pla de captació, selecció i formació d'afiliades, a partir de la tasca duïta a terme per les instructores de la SF a les escoles i centres de treball. En aquest sentit, al llarg de l'escolarització de nines i joves es varen mantenir les matèries referides a la formació social i cívica —substituta de la Formación del Espíritu Nacional (FEN)—, labors, tall i patronatge, cuina, economia domèstica, puericultura i educació física.

Així mateix, es varen mantenir els torns habituals als albergs, amb estades diferenciades per afiliades (1 mes), aprenents (1 mes) i escolars (20 dies). Aquests albergs no només es duïen a terme a la província de procedència de les assistents, sinó que també suposaven l'oportunitat de viatjar a altres províncies. En línies generals es va mantenir la línia de l'etapa anterior, tot i que amb menys dedicació a les activitats de formació política, que en qualsevol cas es varen mantenir, a través de lliçons, consultes d'obres de José Antonio, realització de murals, etc. A més, es duïen a terme activitats d'aire lliure, com excursions i sessions de gimnàstica, i *labores* i treballs manuals. També es va mantenir la pràctica d'esports com bàsquet, voleibol o handbol, i es resava el rosari diàriament, se celebrava missa els diumenges, i es feien diàriament els precés davant la *cruz de los caídos*, amb la renovació diària d'una corona floral. En els torns d'albergs destinats a les afiliades, també es duïen a terme durant l'anomenat *fuego de hogar* xerrades sobre història de la Falange, la guerra, fets heroics de camarades, història d'Espanya, etc.<sup>37</sup>

Quant a la formació de les instructores juvenils, de la mateixa manera que en el cas masculí, l'Escuela Nacional Isabel la Católica, on es formaven durant tres anys aquestes instructores, es va transformar a partir del curs 1956-1957 en una escola normal de la SF, on s'obtenia el títol de magisteri. El programa dedicava una especial atenció a les assignatures de política, música i educació física, atès que les alumnes haurien d'exercir específicament com a professores d'aquestes assignatures en els instituts d'ensenyament mitjà. D'altra banda, la SF oferia la possibilitat de cursar la carrera específica de professora especialista d'educació

37. Les assistents duïen un uniforme consistent en una brusa blanca, falda i pantaló bombatxo ratllat, blau i blanc, cosset, mocador i espadnyes vermelles, que els proporcionava un aspecte una mica «folkloric». Vegeu AGULLÓ DÍAZ, C., «L'Alberg Perú d'Ontinyent: un espai de formació de dones en el falangisme», *Alba* (Servei de Publicacions de l'Ajuntament d'Ontinyent), núm. 13-14 (1999), p. 117-126.

física a l'Escuela Nacional de Especialidades Julio Ruiz de Alda.<sup>38</sup> Recordem, a més, que continuava l'obligació, tant en el cas masculí com en el femení, d'aconseguir la titulació d'instructor o instructora provisional per poder aconseguir el títol de magisteri, i d'aquesta manera impartir la formació política, física (i de la llar en el cas femení) als centres de primària, així com als privats. De vegades, la SF aprofitava la disponibilitat d'estudiants de magisteri i mestres que realitzaven el Servicio Social per destinar-les com a instructors d'educació física a les escoles d'educació primària.<sup>39</sup>

Una vegada hem confirmat que, a grans trets, la SF va mantenir el seu esquema habitual d'actuació ens referirem al seu Plan de Formación de las Juventudes, publicat el 1964.<sup>40</sup> Inicialment es refereix a la importància de «darles a las niñas, ya desde pequeñas, una educación social más refinada y unos conocimientos que eleven su espíritu y les hagan ser cada vez más exigentes y más ambiciosas en buscar el mejoramiento, no sólo en beneficio de su propia persona, sino para ponerlo al servicio de la comunidad, de Dios y de nuestra Misión en lo Universal». Quant a l'orientació professional, es destaca que es preferiran sempre «aquellos oficios o profesiones que estén más de acuerdo con la naturaleza femenina, y en todo caso se tenderá a fomentar los que no les obliguen a desatender sus casas para conseguir el sustento diario».

D'entrada ja confirmam que es va seguir destacant la insistència en una suposada «naturaleza femenina». En el primer capítol, referit a les normes generals de formació i ensenyament, es donen indicacions teòriques i pràctiques sobre formació religiosa, formació política, ensenyament de música, educació física i classes en general. També es fa referència a altres aspectes, com l'exemplaritat dels locals dependents de la SF, «ejemplo vivido de cómo debe cuidarse el arreglo y limpieza de las casas». Quant a viatges i exhibicions, cal evitar els desplaçaments innecessaris, per tal d'evitar la desconfiança de les famílies, i «tampoco se organizarán desfiles ni cuestaciones públicas con las Juventudes Femeninas, porque también es malo el que las camaradas se acostumbren a exhibirse continuamente, perdiendo así la timidez». En l'àmbit de la disciplina, es prohibeixen els càstigs corporals o perjudicials per a la salut, així com «aquellas reprimendas que vayan contra la dignidad personal o que puedan humillar a la niña delante de las demás».

38. MANRIQUE ARRIBAS, J. C., «La labor formativa desarrollada por la Sección Femenina de la Falange en la preparación de sus mandos e instructoras durante el período franquista», *Historia de la Educación*, Universitat de Salamanca, núm. 27, 2008, p. 347-365, principalment l'apartat 3.2.

39. HERMIDA MARTÍN, Y, «El papel de la Sección Femenina en la educación de las mujeres en las Canarias Occidentales», a *XXIV Coloquio de Historia Canario-Americana*, 2020, xxiv-103, Gran Canaria, Cabildo de Gran Canaria, 2021, p. 9.

40. DELEGACIÓN NACIONAL DE LA SECCIÓN FEMENINA, *Plan de Formación de las Juventudes*, Madrid, Delegación Nacional de la Sección Femenina, 1964. Es tracta de la quarta edició d'aquest llibre.

Aquest apartat finalitza fent referència al cerimonial. En primer lloc, «todo curso empezará con una misa al Espíritu Santo», i a continuació es concreten les normes per hissar i arriar banderes. Per exemple, «Antes de izar banderas se leerá una frase de JOSÉ ANTONIO, cuando el acto sea diario, y después se cantará el himno de la Falange». També es destaca que «por prestarse a confusiones que no atañen a lo fundamental de nuestra doctrina, y en cambio sí pueden perjudicarnos, queda suprimido el saludo brazo en alto, tanto por parte de los Mandos como por parte de las niñas en todas las ocasiones».

El següent apartat es titula «Deberes de los mandos de Juventudes», i en destaca les següents qualitats: abnegació («la entrega abnegada a una tarea será norma permanente de su vida»), paciència (s'haurà de ser maternal, però sense caure en «la excesiva blandura en el trato con las niñas y los personalismos»), alegría («La convivencia falangista debe ser siempre alegre [...] nacida de la paz de la conciencia y del hallazgo feliz de nuestra verdad española»), rectitud («se evitará hacer distinciones entre unas y otras»), ímpetu, serenitat, vocació, formació i aspecte extern («La Instructora o Mando de Juventudes debe ser de una pulcritud exagerada en todo su atuendo, y su arreglo físico debe responder sin exageración a la moda de la época»).

Confirmam, en definitiva, que es varen descartar algunes manifestacions externes com la salutació amb el braç en alt, però és evident la continuïtat amb etapes anteriors. En el llibre també es descriuen diverses lliçons a impartir en els albergs de joventuts, per a un primer cicle (de deu a catorze anys) i un de segon (de catorze a disset anys). En ambdós casos les lliçons es distribueixen en aquests blocs: unitat, servei, educació estètica i actitud militant. També s'inclouen programes especials per a les afiliades amb lliçons com ara la història de la Falange, José Antonio, el *Caudillo*, la missió de la SF i les Joventuts, el concepte d'home, la revolució nacionalsindicalista, la projecció d'Espanya en el món i els conceptes falangistes de servei (disciplina) i *mando* (exemplaritat).<sup>41</sup> Tot seguit, hi trobam els programes especials per a *mandos menores*: «interpretación política de la historia» (a la lliçó primera es parla de «La composición racial del pueblo español y su futuro destino»), «doctrina moral sobre textos de José Antonio» i «doctrina y moral sobre puntos iniciales y programáticos» (referits a la doctrina nacionalsindicalista, amb lliçons sobre el desmuntatge del capitalisme financer o del capitalisme agrari).

En una tercera part, titulada «Formación complementaria de las juventudes» es destaca la raó de ser dels *círculos de juventudes*: «Dar a las niñas que a ellos

41. DELEGACIÓN NACIONAL DE LA SECCIÓN FEMENINA, *Plan de Formación de las Juventudes...*, p. 137 s.

acuden una mayor soltura y refinamiento» i «educarlas para el mayor disfrute de su tiempo libre», amb «actividades recreativas, enfocadas a ir formando en la niña un criterio ante el cine, el teatro, la música, el arte, la literatura...». <sup>42</sup> Per això, aquests centres havien de comptar amb una biblioteca, oferir cinema, tennis taula, jocs de taula..., amb l'organització periòdica de lectures teatrals, concursos de pintura i dibuix i visites a museus i excursions. En cas d'estar situats a l'àmbit rural, els *círculos* havien d'oferir també curssets sobre la cura d'animals i plantes, «labores propias de la región, industrias caseras, cocina campesina y demás actividades rurales». A més, s'havia d'extremar la vigilància «sobre convivencia social para que las niñas, en sus modales, reacciones, cuidados de los muebles, sensibilidad y refinamiento, alcancen la máxima perfección [...] dentro del tono y la tendencia hogareños», com un complement de la família i «en un ambiente falangista vivido para lograr no solo un entendimiento de España, sino también para darle una moral que cree una actitud de servicio para su incorporación como afiliada o como española a esa Unidad de destino en lo Universal», amb una «firme y auténtica formación religiosa».

Tanmateix, la mateixa organització era ben conscient de les mancances d'aquests plantejaments. Tot seguit, es reconeix que, «con el transcurso del tiempo y por la continua repetición de materias, los Círculos de Juventudes habían caído en una rutinaria monotonía que es preciso romper, revitalizando sus actividades, que se desenvolverán en adelante con mayor soltura y más a merced del Mando que las dirija». Aquest nou enfocament se centraria en el fet que «la Tarde de actividades tiene que ser un juego, y en este sentido un descanso». Per tant, s'havia d'evitar que les activitats recordassin allò fet a l'escola: «Mediante el juego pueden lograrse cosas que no se logran si llegan a la niña como clase o trabajo».

El plantejament era el de no dedicar més de quinze minuts als temes religiosos i polítics; i dedicar la resta a audicions de discos o contes, cinema, guinyol, lectura teatral, projeccions o jocs; tot això en un ambient càlid i acollidor. En la pàgina 245 s'exposava un projecte model d'activitats durant el curs, el qual s'anava detallant per setmanes. Per exemple, el mes d'abril es distribuïa així: «1.ª semana: La Guerra. La Victoria. Proyección de la película "Raza"; 2.ª s.: Pascua de Resurrección. Audición de discos; 3.ª s. Burgos y León a través de diapositivas. Lectura de "Las mocedades del Cid". 4.ª s.: Servicio. Lectura de "El pequeño príncipe", de S. Exupéry. Concursos convocados por la Delegación Nacional».

També s'inclouïen preguntes destinades als concursos de formació religiosa («¿Quiénes formaban la Sagrada Familia?») i de formació política («¿Qué batalla

42. DELEGACIÓN NACIONAL DE LA SECCIÓN FEMENINA, *Plan de Formación de las Juventudes...*, p. 237 s.

importante, difícil y decisiva se ganó gracias al genio militar del Caudillo?», «¿Por qué nació la Falange?»), així com propostes de dibuixos per a ambdós casos («Dibuja cómo te imagines la casa de la Sagrada Familia» / «Dibuja el paso del Estrecho y la batalla del Ebro»). Finalment, s'aporten orientacions per a activitats com el teatre, excursions o albergs. Dins aquest apartat es fa referència als defectes trobats en la inspecció dels albergs, com ara «falta en general de misa diaria», «todo tiene una razón de ser y en todo queremos buscar la perfección. Por tanto, rectificaréis una y mil veces las oraciones, para que las niñas no caigan en la rutina», o «faltan en muchos Albergues los textos de JOSE ANTONIO». També es fa referència a aspectes com els menjars, cuidar l'entorn, la neteja personal, la uniformitat, etc.<sup>43</sup>

Tot plegat, la reedició d'aquest pla de formació ens ha servit per confirmar que, com a mínim fins 1964, la SF va mantenir inalterable la base doctrinal i pedagògica pròpia de l'etapa anterior. Una nova publicació, titulada *Formación de Juventudes* i publicada l'any 1969, ens serveix per observar els possibles canvis operats dins l'organització a la darrerria d'aquesta dècada.<sup>44</sup> El primer canvi significatiu és que, tot i que no hi ha dubte de l'autoria per part de la SF, aquesta no apareix explícitament ni en el títol ni al llarg de la publicació. El pròleg conté algunes citacions de José Antonio, però també del llibre *Tierra de hombres*, d'Antoine de Saint-Exupéry, amb una voluntat evident d'ampliar l'acció formativa més enllà dels escrits del fundador de la Falange. En aquest sentit, l'apartat de formació política i social inclou, a més del mateix pla de formació de la SF i les obres de José Antonio i Pilar Primo de Rivera, publicacions del Consell d'Europa.

El llibre integra, a més dels apartats referits a la formació religiosa, política i social, d'altres referits al temps lliure, l'art, la música, la literatura i el teatre. També presenta un apartat centrat en la vida a l'aire lliure, amb receptes, primers auxilis o orientació. Quant als *círculos de juventudes*, considera que la seva raó de ser és introduir les nines «en el mundo de la cultura y de la civilización del pasado y del presente», amb activitats que completin la formació rebuda a l'escola i la família; dins «un ambiente auténticamente vivido para penetrar en el entendimiento de España, para darle una conciencia de participación y de servicio [...] En donde una firme y auténtica formación religiosa basada en la Biblia sean (sic) su norma de vida».<sup>45</sup> Això s'havia d'aconseguir mitjançant una oferta d'activitats basades en la música, art, literatura, cinema, biblioteca, jocs de taula, visites a museus i exposicions, concursos, excursions a la natura, etc. D'aquesta manera, es volien

43. DELEGACIÓN NACIONAL DE LA SECCIÓN FEMENINA, *Plan de Formación de las Juventudes...*, p. 293-300.

44. *Formación de Juventudes*, Madrid, Almena, 1969.

45. *Formación de Juventudes*, p. 93-94.

promocionar grups d'activitats dins els *círculos* basats en una afició comuna, com la música, el cinema, la muntanya, etc.

Posteriorment es fa referència als albergs, amb un horari tipus on després de la missa (voluntària) i oracions (9.30 a 10.15), es dedica temps a hissar les banderes, a arreglar l'alberg i als jocs a l'aire lliure. L'horabaixa, les alberguistes poden triar entre: a) labors i altres manualitats; b) música; c) biblioteca; o d) teatre llegit o jocs d'expressió; amb una xerrada posterior de 30 minuts de formació religiosa o política, cívica i social (alternatives). La resta de l'horabaixa es dedicava a activitats com fer una petita excursió, esports, jocs, danses, etc.; i abans de sopar es dedicava mitja hora a arriar les banderes i a les oracions. Finalment, el llibre descriu el perfil ideal de la dirigent de joventuts, amb qualitats com: 1) un clar concepte de la seva missió («conciencia de responsabilidad. Deseo de perfección»); 2) vocació (amb voluntat i aptitud); i 3) formació adequada.

Es confirma que, tot i mantenir els seus principals trets d'identitat, la SF va considerar, ja a finals de la dècada, que el més oportú era no només ocultar les referències al falangisme, sinó fins i tot eliminar qualsevol referència a si mateixa. Per tant, és evident la falta de predicament de l'organització entre les nines i les joves espanyoles. Sofia Rodríguez s'ha centrat en la incidència de la SF al sud-est de la Península, i destaca que en aquesta època va optar per replegar-se a l'àmbit rural.<sup>46</sup> Així, explica que, eclipsada per l'Església, no va tenir més remei que replegar-se al camp, on dones i al·lotes seguien demanant una mediació social, a diferència de les ciutats, més refractàries a l'organització i més dinàmiques socialment. Durant la segona meitat dels cinquanta, la SF va reclamar amb insistència més recursos als pobles, com ara locals per als *círculos de juventudes* o espais per practicar l'esport. Tot i que les divulgadores rurals i les instructores juvenils s'hi varen implicar, en general no varen comptar amb el suport dels batles, per exemple a l'hora de finançar els esforços de la SF a l'hora de combatre l'analfabetisme rural.

Rodríguez constata el declivi de les joventuts de la SF a capitals com Almeria. Destaca que entre 1958 i 1962 els pobles de l'interior registraven més afiliació, atès que les nines tenien més interès per les oportunitats que els brindaven els cors i danses, les càtedres ambulants o les activitats esportives. A més, la creació de teleclubs a molts de pobles —amb televisions facilitades pel Ministerio de Información y Turismo— també va millorar l'oferta lúdica del règim.<sup>47</sup> En qualsevol cas,

46. RODRÍGUEZ LÓPEZ, S., «El campo como refugio, el ocio como instrumento. Las cátedras ambulantes y la política juvenil de Sección Femenina en el sureste, 1953-1964», *Historia Actual Online*, núm. 36 (2015), p. 117-132.

47. Vegeu-ne un exemple a PUJALS, M., *Els teleclubs a les Illes*, Palma, Documenta Balear, 2006, p. 178-180, on l'autora descriu la trajectòria del teleclub regentat pel Círculo Cultural Medina, vinculat a la SF.

tot i que es va millorar l'oferta esportiva i d'albergs, i es va impulsar la creació de grups de ball i rondalles, Rodríguez constata que a molts de pobles la moral patriarcal, que provocava una menor emancipació juvenil en el cas femení, va limitar l'acció de la SF. En aquest sentit, contraposa l'individualisme urbà amb el «familisme rural», directament lligat a una menor emancipació juvenil. Finalment, conclou que, tot i les dificultats, tots hi varen obtenir una petita recompensa: l'Estat, assistència a baix cost, la SF, supervivència, i les camperoles, les formes d'oci «modern» que se'ls negava i la possibilitat d'arribar a la ciutat a través del Servicio Social.

Un bon exemple a l'hora d'entendre les dificultats amb què es topava la SF ens l'aporten les modificacions que es varen anar fent a les agrupacions de *coros y danzas*. Per un costat, es varen introduir *cucos* i *pololos* davall dels vestits. A més, es varen desnaturalitzar els balls i les cançons tot introduint-hi unes lletres menys paganes. Finalment, no es varen admetre parelles mixtes fins a 1961, any en què alguns nins i joves —provinents majoritàriament de l'OJE— s'hi varen incorporar. Aquesta acceptació va suposar modificacions en els balls que garantissin que les parelles de diferent sexe no es tocassin en cap moment.<sup>48</sup>

D'altra banda, des de finals dels anys cinquanta la SF també es va destacar per la defensa dels drets laborals de les dones, sempre que la feina fos imprescindible per a la subsistència familiar i s'ajustàs a la suposada naturalesa femenina. A més, també va lluitar per la promoció política de la dona a l'hora d'ocupar càrrecs, principalment dins l'àmbit local de la democràcia orgànica.<sup>49</sup> Begoña Barrera ha analitzat diversos manuals de FEN editats per la SF durant els anys seixanta, la qual cosa ens pot servir per complementar tot allò resumit anteriorment en relació amb el pla de formació de l'organització.<sup>50</sup> Aquesta autora destaca que tant el FJ com la SF varen mantenir una línia d'ensenyament diferenciada, sempre dins la matriu compartida falangista. En aquest sentit, la SF situava l'educació femenina escolar dins un pla formatiu més ampli centrat en la protecció i el control sobre les dones espanyoles. D'acord amb aquest plantejament, els manuals varen combinar assumptes formatius comuns als masculins, com els relatius a la Pàtria i a l'ordenació jurídica, política i social, amb lliçons referides a les funcions diferencials a les quals els nins i les nines havien d'aspirar. A tall d'exemple, en el manual

48. RODRÍGUEZ LÓPEZ, S., «Niñas y jóvenes en el franquismo», a MIR CURCÓ, Concepción (coord.), *Jóvenes y dictaduras de entreguerras: propaganda, doctrina y encuadramiento: Italia, Alemania, Japón, Portugal y España*, Lleida, Milenio Publicaciones, 2007, p. 234.

49. BARRERA, B., *La Sección Femenina. 1934-1977. Historia de una tutela emocional*, Madrid, Alianza Editorial, 2019, cap. 7.2. En qualsevol cas, com destaca Barrera, la SF va seguir impulsant la domesticitat femenina i la subordinació envers l'home.

50. BARRERA, B., *La Sección Femenina...*, cap. 8.2.

de primer de Primària es destacava que, mentre els homes feien les cases, la mare cuinava dins la cuina, i es plantejaven exercicis en què les nines havien de representar els rols vitals dels membres de la família segons el seu sexe.

Barrera destaca que tant els textos de primària com els de batxillerat tenen una estructura similar. Els llibres de primer a tercer se centren més en el «destí natural» de la nina, mentre que els de quart a sisè ho fan en els continguts doctrinals, com l'organització de l'Estat, la Història d'Espanya o els principis de la Falange. En el primer cas, s'incideix en la jerarquia i el repartiment de rols dins la família (el pare ostenta l'autoritat a la família, atès que li ha estat atorgada directament per Déu); la conducta femenina que es considera l'adequada dins la privacitat (servei, ordre, neteja, decòrum...); i el comportament de la dona a les relacions socials (sempre amb un somriure, amb sobrietat, etc.). L'autora confirma l'evident paral·lelisme entre les seccions de la revista *Consigna* editada durant els anys quaranta i moltes de les lliçons d'aquests manuals. A més, aquests manuals escolars no es renovaren en el mateix grau que les revistes o els programes radiofònics de la SF, atès que al cap i a la fi l'assignatura de FEN era obligatòria, mentre que els primers eren de caràcter voluntari, i era necessària una subtileza més gran per tal de guanyar audiència. En definitiva, conclou que, davant de la necessitat d'elaborar un programa que inclogués els preceptes bàsics per a la formació de les nines, la SF es va posar en evidència: va deixar de banda la renovació que sí que incloïa dins les revistes femenines i va subratllar insistentment nocions molt semblants a les defensades durant la postguerra, en un exercici inconscient de desemascarament.

Quant a les xifres d'afiliació, Bosch i Ferrer varen publicar algunes relatives a les Balears i basades en els resums anuals de la SF.<sup>51</sup> Per una banda, els anys 1963 i 1964 hi havia al voltant de 4.300 afiliades adultes. En el cas de les afiliades juvenils, les xifres són molt més modestes, amb una davallada numèrica constant. Així, mentre el 1960 hi havia 768 al·lotes afiliades, el 1965 n'hi havia 202. Sembla evident que, com ja apunten aquestes autores, en el cas de les afiliades adultes, les baixes només es produïen per actualització periòdica del fitxer deguda a canvis de domicili o defunció, mentre que no apareix cap dada relativa a baixes voluntàries.

En el cas d'Almeria, Sofía Rodríguez presenta unes dades significativament diferents, referides a l'any 1962, i sempre d'acord amb les memòries de la SF. Així, destaca que hi havia 1.339 afiliades adultes a Almeria capital, 194 a grans localitats i 676 a petites localitats. En el cas de les joventuts, hi hauria 644 afiliades a la capital, 722 i 4.418 afiliades juvenils, respectivament.<sup>52</sup> En canvi, Carme Agulló destaca

51. *El model de dona a la Secció Femenina. Implantació a les Illes Balears (1939-1975)*, Palma, UIB, 1997, p. 42-44.

52. RODRÍGUEZ LÓPEZ, S., «El campo como refugio...», p. 124.

que, tot i que la delegada de València informava que en el període 1958-1959 hi havia 6.331 al·lotes afiliades, és més realista destacar les xifres d'aquelles que feien el pas a la SF el dia de Santa Teresa.<sup>53</sup> Les noves militants provenien no només de la branca juvenil, sinó també del SEU i del Servei Social. Mentre que l'any 1956 havien passat a la secció adulta 150 afiliades, el 1964 ho varen fer 70; el 1965, només 37; i tant el 1968 com l'any següent varen ser 53. Com podem observar, aquestes xifres estan molt enfora de les que presentava la delegada provincial a finals del decenni anterior. Altrament, el 1958 hi havia 85 *casas de flechas* i 150 locals de les seccions de joventut, mentre que el 1960 n'hi havia 81 i 133 respectivament.

### LA CONSTATACIÓ DEL FRACÀS A LA DARRERIA DELS ANYS SEIXANTA

L'any 1967 el Consejo Nacional de la Juventud reconeixia que «pese a los meritorios esfuerzos de determinadas instituciones del Movimiento, la política actual presenta poco atractivo para la juventud, lo que ha motivado un sentimiento de indiferentismo que se agrava con los desaciertos [...] en orden a sistemas, métodos, personal, etc.». A més, destacava que «se observan notorias deficiencias en el sistema asociativo juvenil, lo que se traduce en el escaso porcentaje de población juvenil adscrita a las organizaciones y asociaciones de todo tipo [...] consideramos necesario fomentar resueltamente el asociacionismo juvenil».<sup>54</sup>

D'aquesta manera, el règim mateix constata el que hem anat apuntant. A mesura que avançaven els anys seixanta, tant l'OJE com les Joventuts de la SF havien anat perdent atractiu, d'acord amb els canvis que es produïen en el si de la societat espanyola, ara ja decididament oberta al turisme, principalment a les zones costaneres del Mediterrani. Això va suposar una notable millora econòmica, amb intensos processos de mobilitat ocupacional i geogràfica. Llavors, la joventut va començar a accedir a altres ofertes de lleure alternatives, va entrar en un creixent procés d'assimilació de les modes occidentals i va començar a ser considerada un objecte prioritari de consum. Segons indica Martín Serrano, aquesta situació estava en completa oposició amb la càrrega ascètica i antilúdica que havien rebut aquests joves durant la infantesa, la qual cosa els provocà un conflicte.<sup>55</sup>

En aquest sentit, és comprensible que el fort lligam de l'oferta de la DNJ i la SF amb el passat provocàs el rebuig i el distanciament de la gran majoria dels joves. A

53. AGULLÓ DÍAZ, C., «Entre la retòrica i la realitat...», p. 260-267. Clarà també destaca el progressiu descens en el pas a la SF en el cas de Girona. CLARÀ, J., *La Falange y el Movimiento...*, p. 20 s.

54. *Recomendaciones del Consejo Nacional de la juventud*, Madrid, Consejo Nacional de la Juventud, 1967, p. 13-18.

55. MARTÍN SERRANO, M., *Historia de los cambios de mentalidades de los jóvenes entre 1960 y 1990*, Madrid, Instituto de la Juventud, 1994, cap. 1.

tall d'exemple, la Junta Juvenil Nacional de l'OJE declarava el mateix any 1967 que «la OJE es por su propia esencia, por su sentido y por su trayectoria, integradora y abierta a todos los jóvenes, sea cual fuere su peculiaridad ideológica y religiosa, siempre y cuando [...] sea acorde con el sentido caballeresco y español que informa nuestra concepción de la vida y constituye la médula de nuestro estilo».<sup>56</sup> Tot i que les juntes juvenils formaven part d'un procés d'impuls de pluralitat i democratització interna de l'organització iniciat a partir de 1965, és evident la distància entre aquest llenguatge i estil i el context que hem descrit.

A Barcelona els mateixos dirigents reconeixien que «a nadie han engañado los cambios introducidos, tanto en los cuestionarios de formación del espíritu nacional, como en la estructura de la Organización Juvenil Española [...] Tanto el profesor de FEN como el hogar juvenil siguen siendo para la mayoría “el profesor y el hogar de Falange”». A més, afegien que «nos hemos estancado en el desarrollo de aquellas funciones que nos han sido encomendadas». Respecte a l'OJE assumien la «carencia absoluta [...] de mandos juveniles», així com acollien «por lo general a aquellos muchachos que no tenían cabida en otras organizaciones [...] con un nivel medio intelectual y de formación alarmantemente bajo». Per això, conclouen que «resulta cada vez más difícil seleccionar muchachos para formarlos como mandos y dirigentes».<sup>57</sup>

En el cas de les Balears, el mateix delegat provincial de joventut afirmava que a la majoria de delegacions locals de joventut es notava «falta de personal capacitado que se entregue a nuestra obra, por lo que se consideran de urgencia nuevas promociones de oficiales instructores y maestros instructores para ser destinados a los pueblos más importantes».<sup>58</sup> Quant a l'OJE, tot i que les estadístiques de la Delegació situaven els afiliats a les Balears entorn dels 2.000, el nombre d'afiliats en actiu era notablement més baix, sobretot a mesura que avançava la dècada.<sup>59</sup> En el cas de la SF, com ja s'ha indicat, l'afiliació juvenil va seguir aquesta mateixa tendència, i el 1970 hi havia censades 60 afiliades juvenils en el conjunt de les Illes.<sup>60</sup>

José Ignacio Cruz afirma que el treball dels OI i altre professorat contractat per impartir educació física i FEN no va generar una afiliació significativa a l'OJE, i posa com a exemple el cas de la província de Terol, on en el curs 1964-1965

56. ORGANIZACIÓN JUVENIL ESPAÑOLA, *Manual de Formación*, Madrid, Servicio de Publicaciones de la OJE, 1984, p. 23.

57. MOLINERO, C.; YSÀS, P., «El fracàs de l'obra predilecta del Règim...», p. 376.

58. «Memoria de la Delegación Provincial de Juventudes de Baleares. 1967» i també la memòria de l'any anterior (Arxiu General de l'Administració. Secció de Cultura. Caixa 675).

59. CAÑABATE, J. A., *Les organitzacions juvenils del règim franquista...*, cap. 7.3.5.

60. BOSCH Fiol, E.; FERRER PÉREZ, V. A., *El model de dona a la Secció Femenina...*, p. 43.

només s'havien afiliat 63 escolars.<sup>61</sup> També posa en relleu que les limitacions de la DNJ en l'àmbit escolar varen ser evidents. Així, si el curs 1960-1961 l'índex de col·laboració dels mestres a l'hora d'impartir la FEN a Primària era del 39,7 % a finals de la dècada era del 20,97 %. Això significava que el curs 1969-1970 només un de cada cinc mestres seguia les pautes de feina que establia la DNJ respecte a la FEN. En el cas de València, Cruz destaca que a la memòria de la Delegació Provincial corresponent a l'any 1969 es constata una notable disminució en el nombre de periòdics murals remesos pels centres.<sup>62</sup>

A això s'ha d'afegir el creixent bloqueig, tàcit o explícit que els instructors i inspectors de la DNJ varen haver de superar a molts de centres d'ensenyances mitjanes. La Delegació Provincial de València ja es referia l'any 1966 a «la poca aceptación que, por parte de los Centros, tienen los Diplomados de Formación del Espíritu Nacional, que además adolecen de dedicación y de preparación técnica para el desarrollo de las clases». En aquest sentit, hem de recordar que els OI no només havien d'impartir FEN i educació física, sinó que també tenien assignades tasques de dinamització, organització d'activitats, etc. Per tant, no podien dedicar totes les hores de feina a impartir classes.

En conseqüència, es considerava necessari «disponer de un Profesorado que pueda vincularse al Centro, desarrollando las clases en todos sus cursos, dedicando especialmente en los Centros Religiosos la multiplicidad de auxiliares [sic], a los que tenemos que recurrir a veces en perjuicio de la formación de los alumnos».<sup>63</sup> El 1970, la mateixa Delegació explicava que a l'inici del curs es cobrien les demandes formatives amb docents habilitats amb rapidesa, «los cuales aceptaban la docencia de FEN como una ocupación transitoria hasta que encontraban un puesto de trabajo mejor. Y como resultado de todo ello un constante trasiego en los centros, con cambios constantes en el profesorado». Convé recordar que a finals dels seixanta el règim va impulsar la construcció de nous instituts i això va suposar un notable augment d'alumnat.

A això s'havia d'afegir «el problema de la Acción Política, que se ejerce sobre los alumnos por Profesores de otras materias», i que, «no es necesario decir, es

61. CRUZ OROZCO, J. I., *El yunque azul...*, p. 218. En qualsevol cas, Cruz recorda a la p. 249 que autors com Ismael Saz han destacat que, tot i les baixes xifres d'afiliació, el que sí va aconseguir el règim va ser un consens passiu entre les joves generacions respecte als perills d'un model de participació basat en el sistema democràtic de representació i, per tant, en el liberalisme. Vegeu SAZ, I., «Entre la hostilidad y el consentimiento. Valencia en la postguerra», a SÁEZ, I.; GÓMEZ RODA, A. (ed.), *El fracaso en Valencia. Formas de vida y actitudes sociales en la postguerra*, València, Episteme, 1999, p. 12-18.

62. Aquests periòdics murals eren elaborats pels alumnes durant les classes de FEN. CRUZ OROZCO, J. I., *El yunque azul...*, p. 226.

63. CRUZ OROZCO, J. I., *El yunque azul...*, p. 231-232.

contraria a la señalada por el Frente de Juventudes».<sup>64</sup> De fet, el professorat d'ensenyaments mitjans associava la FEN amb l'adoctrinament per a l'acceptació de la dictadura o el rebuig de qualsevol ideologia de caràcter no autoritari. En canvi els instructors consideraven que la seva tasca consistia a inculcar un quadre de criteris bàsics per fer possible la convivència o el bé comú, tot preparant les joves generacions per participar en les institucions del règim.<sup>65</sup> És evident que hi havia un abisme entre el professorat i els instructors contractats per la DNJ; un abisme en certa manera similar al que hi havia entre l'oferta de les organitzacions del Movimiento i la societat espanyola de finals de la dècada.

## CONCLUSIONS

El FJ i la SF varen afrontar amb dificultats evidents els profunds canvis econòmics, socials i culturals que va viure la societat espanyola durant els anys seixanta. En el cas masculí, el nomenament de Jesús López-Cancio com a delegat nacional de Joventuts a mitjan anys cinquanta va implicar canvis importants en el si de la DNJ, abans FJ. Es va arraconar el model anterior, en què les FJF, creades just després de la Guerra Civil, s'havien convertit en un reducte minoritari i veritablement incòmode per al règim. Després de llargues i complicades discussions, la DNJ va crear l'OJE l'any 1960, un moviment juvenil de caire més obert, centrat en el lleure i allunyat del to militarista i de la voluntat d'avantguarda política de les FJF, les quals aviat varen quedar reduïdes a l'oblit.

No obstant això, la creació de l'OJE no implicava la renúncia a l'adoctrinament falangista, sinó un canvi d'estratègia: es renunciava a la formació política de caràcter col·lectiu, en favor de la formació de la individualitat; sempre sobre la base dels valors del falangisme i amb la voluntat d'integració dels seus afiliats dins el Movimiento una vegada complissin els 21 anys. Ara l'objectiu seria el de crear ciutadans fidels al règim, tot evitant el radicalisme dels postulats nacionalsindicalistes i les crides a *la revolución pendiente*.

Paral·lelament, la DNJ va impulsar una revisió i una actualització dels manuals de FEN, elaborats per autors de prestigi i amb un to més franquista, tot i que sovint massa elevats. A més, va substituir la revista *Mandos* per *Cuadernos de*

64. Aquestes afirmacions es feien en la memòria de la Delegació Provincial de València ja el 1966. És significatiu que encara es parlàs del FJ, i no de la DNJ. CRUZ OROZCO, J. I., *El yunque azul...*, p. 238.

65. CRUZ OROZCO, J. I., *El yunque azul...*, p. 239-240, on cita MARTÍNEZ MARTÍNEZ, E., «La Educación Cívico-Social en el Bachillerato (1940-1977)», *De Juventud. Revista de estudios e investigaciones*, núm. 12 (desembre 1983), p. 35-67. Cruz recomana visionar la pel·lícula *F. E. N.*, del director Antonio Hernández, rodada l'any 1979. Vegeu també GARMACHO, A., «Ideología y "formación del espíritu nacional". ¿Qué pudieron conocer nuestros escolares de la Guerra Civil?», *Iber. Didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia*, núm. 10 (octubre 1996), p. 11-25.

*Orientación*, més oberta i amb la voluntat de superar les clàssiques consignes que els oficials instructors (OI) havien repetit fins a l'extenuació durant les dues dècades anteriors. Tanmateix, aquesta renovació —que va incloure aspectes formals com la desaparició dels actes d'hissar i arriar banderes als instituts— no va suposar una modernització de les tècniques didàctiques ni una formació específica del professorat, que sovint es trobava més segur repetint els tòpics falangistes. La DNJ també va reduir el to militarista i falangista de l'Academia José Antonio, on es formaven els OI, i en va limitar a 900 el nombre. De llavors ençà els estudiants varen obtenir la titulació de mestre instructor, i també es varen millorar i centralitzar els campaments per als estudiants de magisteri, l'assistència als quals era imprescindible per a l'obtenció del títol.

Els dirigents de la DNJ veien amb preocupació el creixement constant de les delegacions diocesanes d'escoltisme, un fet evident no només en el cas de les regions de parla catalana, sinó a molts altres indrets de la geografia espanyola. Aspectes com el canvi d'uniforme (ara, camisa beix i boina blava fins als 17 anys), un major protagonisme dels afiliats a l'hora d'organitzar les activitats (amb voluntat d'impulsar una educació activa), la prioritització del valor del servei (i ja no la milícia) o una ampliació decidida de l'oferta d'activitats i de l'oferta esportiva varen millorar la imatge externa de l'OJE, que de fet va maldar sense èxit per integrar-se dins l'Oficina Internacional Scout. Tanmateix, el règim en va seguir utilitzant repetidament els afiliats com a element coreogràfic en l'encara ben extens calendari de celebracions del règim (des del *Día del Caudillo* al *Día de la Fe* passant pel trist recordatori de batalles i esdeveniments de la Guerra Civil).

En paral·lel, la SF també va haver d'afrontar un procés de renovació, tot i que va ser molt més tímid que en el cas masculí. En línia amb la DNJ, va transformar l'escola d'instructores Isabel la Católica en una escola normal, amb especial atenció a assignatures com educació política, música o educació física; tot i que no va impulsar la revisió dels manuals de FEN que hem comentat anteriorment. En aquest sentit, a més dels clàssics continguts de la doctrina falangista, també es varen mantenir les lliçons referides a les funcions diferencials a què nins i nines havien d'aspirar. D'altra banda, la SF va fer un esforç significatiu per augmentar la seva influència a les zones rurals, on l'oferta en l'àmbit del lleure era sovint inexistent. Tanmateix, no sempre va trobar el suport dels batles, que veien amb desconfiança qualsevol proposta que pogués posar en risc, encara que fos mínimament, la submissió de nines i joves, fèrriament lligades a l'àmbit familiar.

Quant a les organitzacions juvenils, es va reeditar el Plan de Formación de Juventudes l'any 1964 i es varen mantenir els mateixos plantejaments de l'etapa anterior, com ara una suposada naturalesa femenina específica, o un perfil dels *mandos* marcat per l'abnegació, la paciència, la rectitud, etc. A més, es reiteraven les lliçons sobre història de Falange, José Antonio, el *Caudillo* o la revolució

nacionalsindicalista. Per altra banda, l'objectiu dels *círculos de juventudes* no va variar: aconseguir més «soltura y refinamiento», amb diverses activitats recreatives emmarcades dins un ambient falangista i una ferma formació religiosa. Significativament, el mateix pla de formació feia referència a la «rutinaria monotonía» en què s'havia caigut, i considerava que la solució havia de ser aprofundir en un plantejament més lúdic, la qual cosa evidentment era responsabilitat de cada instructora.

En una data tan tardana com el 1969 la SF va publicar un nou manual referit a la formació de les joventuts, amb alguns canvis significatius. Per una banda, s'eliminava qualsevol referència a l'autoria, i no apareixia el nom de la SF al llarg de tot el llibre. Per l'altra, el pròleg no només incloïa les clàssiques citacions de José Antonio, sinó també algunes d'Antoine de Saint-Exupéry. A més, a l'apartat referit a la bibliografia que calia consultar per impartir la formació política i social es feia una referència molt genèrica a publicacions del Consell d'Europa. Tanmateix, el contingut del manual era semblant a l'anterior, encara que amb una reducció dels continguts polítics i religiosos. D'altra banda, queda clara la manca de predicament de la SF, que va considerar que era millor que no figuràs la seva autoria en el llibre.

En aquest sentit, com s'ha posat en relleu a províncies com les Illes Balears, Almeria o València, la incidència de les organitzacions juvenils de la SF va anar minvant notablement a mesura que avançava la dècada. El mateix es pot afirmar del pas d'afiliades juvenils a la secció adulta de la SF. En el cas masculí, la creació de l'OJE va suposar una millora evident de l'afiliació respecte als darrers anys de les FJF. Tanmateix, com s'ha constatat en el cas de les Illes, les dades de les delegacions provincials no reflectien la realitat, caracteritzada per una progressiva davallada tant de l'afiliació com dels posteriors ingressos dins el Movimiento.

El mateix Consell Nacional de la Joventut va constatar l'any 1967 el fracàs del règim en l'àmbit associatiu juvenil, i els seus dirigents —com s'ha posat en relleu en el cas de Barcelona o de les Illes— reconeixien la manca de preparació dels *mandos*. En aquest sentit, també s'han constatat deficiències importants dins l'àmbit escolar. Així, no només s'ha observat un creixent descens de la implicació i la participació entre els mestres de primària i els centres privats a l'hora de col·laborar amb la DNJ i impartir la FEN. També s'ha confirmat que les delegacions provincials varen patir importants deficiències quant a la dotació d'instructors que impartissin l'assignatura, atès el creixent nombre d'instituts que es varen construir durant els darrers anys del decenni.

En definitiva, tot i que —especialment en el cas femení— el volum bibliogràfic és notablement menor que en el cas del primer franquisme, la conclusió és clara. Els profunds canvis socials propis produïts al llarg dels anys seixanta varen eixamplar, encara més, la distància entre unes organitzacions eternament enlluernades pel missatge *joseantoniano* i els seus destinataris, que havien nascut en una societat radicalment diferent a la de la postguerra. Per tant, tot i els tímids plans de reforma

duits a terme, tant dins el terreny de l'associacionisme juvenil com dins els centres educatius, el Partit únic va anar perdent influència acceleradament a mesura que avançava la dècada. Tanmateix, hem de relativitzar el seu fracàs. Al cap i a la fi, tot i la seva creixent irrellevància dins el règim, el sector falangista va poder mantenir la seva quota de poder. Això sí, ara condicionada no només a una absoluta fidelitat al *Caudillo*, sinó també a la definitiva desaparició de qualsevol crítica interna.

En aquest sentit, la creació de l'OJE —en detriment de les FJF— es va mostrar tremendament útil. Per una banda, va transmetre una imatge més despolititzada, amb una posada en escena més alineada amb l'escoltisme que amb les milícies juvenils; i amb una oferta d'activitats atractiva, econòmica i ben dissenyada, principalment en l'àmbit de l'aire lliure i l'esport. Per l'altra banda, va ser capaç de cultivar i inculcar els ideals falangistes, encara que sufocant amb èxit qualsevol temptativa de crítica envers la nova línia institucional del règim. D'aquesta manera, a diferència del SEU, es va consolidar com una entitat fiable, lliure d'opositors i sempre disposada a participar activament en les campanyes, celebracions i actes multitudinaris del règim. En el cas femení, la SF —ara més centrada dins l'àmbit rural— va anar rebaixant amb desgana la intensitat de la doctrina falangista i va preferir concentrar els seus esforços en altres àmbits, com el servei social o la lluita pels drets laborals de la dona; per descomptat, sempre dins les limitacions pròpies de la naturalesa femenina. De fet, a diferència de l'escoltisme, tant dins l'OJE com dins la SF es va imposar sense fissures el corrent més tradicional del catolicisme espanyol, amb una estricta separació entre sexes i ben enfora dels nous moviments cristians de renovació.